

VU Research Portal

Opleiding en wetenschappelijke belangstelling van het Nederlandse regentenpatriciaat tijdens de Republiek: uitgangspunten, kenmerken, ontwikkelingen

Frijhoff, W.T.M.

published in

Bulletin / Werkgroep 'Elites' (Leiden)
1987

document version

Publisher's PDF, also known as Version of record

[Link to publication in VU Research Portal](#)

citation for published version (APA)

Frijhoff, W. T. M. (1987). Opleiding en wetenschappelijke belangstelling van het Nederlandse regentenpatriciaat tijdens de Republiek: uitgangspunten, kenmerken, ontwikkelingen. *Bulletin / Werkgroep 'Elites' (Leiden)*, 6-20.

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal ?

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

E-mail address:

vuresearchportal.ub@vu.nl

OPLEIDING EN WETENSCHAPPELIJKE BELANGSTELLING VAN HET NEDERLANDSE REGENTENPATRICIAAT TIJDENS DE REPUBLIEK: UITGANGSPUNTEN, KENMERKEN, ONTWIKKELINGEN

Het is nog te vroeg voor harde uitspraken over de opleidingsgraad, het opleidingspatroon en de relatieve deelname in de onderwijsvoorzieningen door het Nederlandse regentenpatriciaat in zijn totaliteit. We zouden daarvoor immers een volledige inventaris van alle studenten aan alle geledingen van het onderwijsstelsel (Nederduits, Frans en Latijn) moeten bezitten. Met name het bezoek van de Franse en Latijnse scholen, de illustre scholen en de buitenlandse universiteiten zou veel beter bekend moeten zijn dan thans het geval is. Overigens is het bekend dat ook zeer voorzichtig moet worden omgesprongen met de alba studiosorum van de universiteiten in strikte zin: inschrijving betekent niet altijd studie, en als ze daarvoor al een bewijs vormt, is de datum geen harde indicatie voor het feitelijke studiebegin, evenmin als de faculteit van inschrijving bepalend is voor het uiteindelijke curriculum. Daarnaast zijn diverse niet-geïstitutionaliseerde vormen van hoger onderwijs (zoals privaatcolleges, repetitorschap, lessen bij niet-universitaire docenten zoals predikanten, rechtsgeleerden, rectoren van Latijnse scholen) niet of slechts zeer fragmentarisch in dergelijke bronnen terug te vinden.

Maar tegelijk veronderstellen zulke uitspraken meer inzicht in de samenstelling van het gehele Nederlandse patriciaat, waarbij men zich niet slechts tot de regenten in eigenlijke zin mag beperken. Het is immers ook denkbaar dat het opleidingspeil gedifferentieerd werd in functie van de rangorde in het gezin of van de verwachte loopbaan en dat het niet automatisch aan een maatschappelijke laag in haar totaliteit mag worden gekoppeld. Op grond van het thans beschikbare, meer kwantitatieve materiaal (bijv. het onderzoek van H.Bots c.s. naar Noordbrabantse studenten en mijn eigen onderzoek naar Noordnederlandse promoti of naar Zutphense studenten van de middeleeuwen tot 1815) kunnen niettemin wel enkele significante lijnen worden getrokken, die door diverse lokale case-studies worden ondersteund.

Eerst zal ik enkele uitgangspunten noemen die bij de interpretatie van de gegevens in het oog moeten worden gehouden. Daarna geeft ik enkele hoofdlijnen en kenmerken van de ontwikkeling ten tijde van de Republiek.

I. Enkele uitgangspunten

1. De eerste opmerking is van cultuurhistorische aard. De huidige onderzoeker kan licht in de verleiding komen ambt (of functie) automatisch met competentie verbonden te zien, en die weer met opleiding. Deze dubbele equatie is echter niet van alle tijden. Bovendien stond opleiding lang niet altijd in dienst van ambtsvervulling (dus als 'specialistische' kennis), maar veel vaker van een maatschappelijk bepaald kennisniveau dat een genoegzaam groepsfunctioneren mogelijk moest maken ('generalistische' kennis). Het socialisatie-aspect van de opleiding stond veelal centraal. Dat betekent niet dat de toekomstige regent er geen baat bij kon hebben specialistische kennis te verwerven, maar wel dat die eis niet voortkwam uit het toebehoren tot het regentenpatriaciaat, doch uit de geambieerde functie. Een goed regent bezat een (in de tijd variërend) minimumpakket aan kennis van letteren, rechten en staathuishoudkunde. Waar en hoe hij zich dat verwierf was vers twee. Het is dan ook verre van duidelijk of de studiemotivatie van de toekomstige regenten als een groepsgebonden gegeven moet worden beschouwd of meer individueel bepaald was. In elk geval staat studie niet automatisch gelijk met wetenschappelijke belangstelling.

Bepaalde functies konden natuurlijk meer toegespitste kennis vergen. Vanaf het eind van de middeleeuwen gaan de stadsbestuurders in toenemende mate oog krijgen voor het belang van goed onderwijs ten behoeve van hun ambtsvervulling. Niet alleen de toenemende verstedelijking (met functieverdeling binnen de stadsregering en langzame uitbouw van het ambtenarenapparaat), maar ook de opmars van het Romeinse recht in de Germaanse gebieden bevordert dit. Onderwijs was niet langer bij uitstek voor kerkelijke, maar ook en vooral voor wereldlijke functies bestemd. Het Romeinse recht verschaftte een soort Europese eenheidswetenschap die het mogelijk maakte ook in het buitenland relevante kennis op te doen en zinvol in de rechten te studeren. Vanaf de vijftiende, maar vooral in de zestiende eeuw verschuift het kennisveld van de regenten geleidelijk van de artes (letteren) naar de jurisprudentie. De rechtsmaterie waar de schepenen als rechters mee te maken krijgen, wordt complexer en vooral steeds meer gecodificeerd. De universitaire rechtenstudie verleent de schepenen een juridische 'habitus': ze biedt een systematisch kader voor probleemoplossing op het gebied van de rechtspraak en verschaft tegelijk inzicht in de ins en outs van een goed

geordend gemenebest. De belangstelling voor vaste opleidingspatronen met overdracht van standaardkennis (Latijnse school en universiteit) volgt de verstedelijking op de voet.

2. De eeuwenlange afwezigheid van een eigen universiteit in de Noordelijke Nederlanden heeft een onbedoeld gevolg gehad, dat gunstig heeft ingewerkt op de onderlinge assimilatie van de stedelijke elites van de jonge Republiek. De laatmiddeleeuwse en vroegmoderne studiereis naar die universiteiten die vanouds als belangrijke rechtsscholen bekend stonden (Orléans, Bourges, Padua, Bologna, enz.) overleeft zichzelf in de zeventiende eeuw als een vooral op educatie gerichte grand tour en wordt zo tot een machtig socialisatiemechanisme van de nieuwbakken elites, die zowel nationaal als internationaal een integratieproces doormaken. De 'Germaanse naties' in het buitenland waren kweekscholen van saamhorigheidsgevoel. Wel moeten we ervoor oppassen de bereisde roelen met veel geld en uitvoerige dagboeken als modale vertegenwoordigers van het vroegmoderne regententype te beschouwen. Men reisde veel, meer dan wij soms geneigd zijn te denken: een voorzichtige schatting op grond van de beschikbare tellingen zou de stelling rechtvaardigen dat uit de middelgrote en grote steden zeker de helft van de regentenzonen in zijn jonge jaren naar het buitenland trok, althans in de zeventiende eeuw. Maar niet ieder stak er hetzelfde van op. Veel hing daarbij af van de ontvankelijkheid voor het vreemde, die zelf weer in verband stond met het collectief cultuurpatroon en de meer individuele culturele bagage. De beschikbare gegevens wijzen erop dat de regentenkinderen uit Holland niet méér reisden dan die uit de andere provincies, maar wel valt in alle provincies een duidelijke kloof te bespeuren tussen de regenten uit middelgrote en grote steden enerzijds (boven de grens van 5000 inwoners) en anderzijds die uit kleine steden, waar de gestudeerde schepen niet zelden een eenling was en in een talrijke, ongestudeerde vroedschap dan ook een heel andere plaats kan hebben ingenomen. Een en ander heeft uiteraard te maken met met professioneel voorzieningspatroon in de betrokken steden, met kapitaalkracht en met de culturele horizon van het plaatselijke patriciaat.

3. We moeten niet vergeten dat regenten niet van de lucht leefden. Zeker tot ver in de zeventiende eeuw was een beroep regel, en rentenieren of leven van ambtsgelden e.d. veeleer uitzondering. In kleinere steden

was dat een noodzaak, in grotere niet zelden een eer, als tenminste de dominante activiteit in een stad dat beroep het prestige van een soort stedelijk waarmerk of attribuut gaf. Daarnaast mag niet worden vergeten dat beroep en beroepsactiviteit niet in een constante verhouding tot elkaar staan. Vooral de vrije beroepen (geneesheer, advocaat) hoeven niet per se te worden uitgeoefend; de beroepsbeoefenaar is daarbij vrij zelf het ritme van zijn werk te bepalen als hij zich dat financieel kan veroorloven. Met name advocaten voeren nogal eens de titel zonder feitelijke praktijk. Dat maakt het moeilijk om zonder diepgaand detailonderzoek studiecurricula op de juiste wijze te interpreteren: studeerde men omwille van de beroepskennis, van de ambtsvaardigheden of van de groepshabitus (de sociale verplichting)?

II. Kenmerken en ontwikkelingslijnen

1. Kenmerken van het opleidingsniveau

De hiervóór reeds zeer globaal geschetste ontwikkeling had tot gevolg dat bij het ontstaan van de Republiek eigenlijk al een kant en klaar opleidingssysteem bestond, waar tot ver in de negentiende eeuw slechts verschuivingen van ondergeschikte aard in plaatsvonden. Dat systeem werd gekenmerkt door drie niveaus, waarvan de overgangen echter zeer vloeiend waren: lees- en schrijfonderwijs, algemeen-vormend Latijnstalig onderwijs dat tevens een verplichte voorbereiding was op het hogere onderwijs, tenslotte hoger onderwijs aan één of meer instellingen, gevolgd door een educatiereis (naar Engeland, Frankrijk en/of Italië) en een promotie. De educatiereis verdween vrijwel geheel aan het eind van de zeventiende eeuw (slechts enkele zeer gefortuneerden maakten in de achttiende eeuw een peperdure kunstreis naar Italië), terwijl tegelijkertijd ook de interuniversitaire mobiliteit in de Republiek zelf aanzienlijk terugliep.

Het is waarschijnlijk dat er langs nogal wat niet-universitaire wegen vormen van hoger onderwijs werden verstrekt. Denken we aan de stadslectoren, aan bijlessen door praeceptores van de Latijnse scholen of door predikanten, enz. Het is daarom niet goed mogelijk met grote precisie het onderwijsniveau te meten. De enig betrouwbare graadmeter is de promotie, die immers aan de universiteiten in strikte zin was voorbehouden en over het algemeen goed werd geregistreerd, terwijl het gebruikelijk was de titel ook in het openbare leven zichtbaar te voeren.

Maar in de zeventiende eeuw was de promotie lang niet algemeen (zij het dat ze juist in het patriciaat wel veel vaker voorkwam dan in andere sociale groepen), in de achttiende eeuw bleef zij een uitzondering voor studenten in de wijsbegeerte en letteren of in de theologie.

Op de lagere onderwijsniveaus werd nogal eens een huisonderwijzer ingeschakeld, soms door meer families tegelijk. In de achttiende eeuw komt de formule van de gouverneur op, die niet meer uitsluitend of bij voorkeur het Latijnstalige onderwijs verzorgt, maar juist de dan maatschappelijk relevanter geworden vakken voor zijn rekening neemt. Hij is de dure tegenhanger van wat de Franse scholen voor de minder gefortuneerden zijn. Op die scholen leren jongens moderne talen en nuttige vakken die op de Latijnse school geen plaats vinden, zoals aardrijkskunde of natuurlijke historie, volgens een formule die voor elke school verschillend kan zijn, afhankelijk van de schoolhoudende meester. Het onderwijsaanbod van de Latijnse scholen is veel strakker gedefinieerd, soms door het gewest zelf. Aan het eind van de achttiende eeuw zien we de eerste geslaagde pogingen tot integratie van beide schooltypen in de Latijns-Franse particuliere instituten, gering in aantal, maar zeer duur, en tevens als kostschool ingericht. De private kostschool-formule is in Noordelijk Nederland overigens nooit erg populair geweest. Publieke opleiding gold, zeker in Holland, steeds als een waarde. Waarschijnlijk hebben veel achttiende-eeuwse patriciërs zowel vormen van Latijns als van Frans onderwijs genoten, in wisselende volgorde en combinaties. In de zeventiende eeuw domineert het mono-curriculum en lijkt zo'n combinatie veel zeldzamer, maar het blijft een punt van onderzoek in hoeverre de niet in het Latijn geschoolde patriciërs wél in groten getale Frans onderwijs hebben genoten. Overigens moet men zich van het kennisniveau van de Franse taal in de meeste gevallen bepaald geen overdreven voorstelling maken. Het is niet onmogelijk dat jongens het Frans in de zeventiende eeuw hoofdzakelijk door bijlessen van Franse meesters of conversatie leerden, zodat het een vooral utilitair karakter had, met alle gebreken van dien.

Een ander punt van onderzoek is de rol die ouders of andere huisgenoten bij de intellectuele vorming speelden. Waarschijnlijk werd in de hogere milieus in de zestiende en zeventiende eeuw met name het basisonderwijs nogal eens door de ouders zelf gegeven. De kinderen bezochten dan niet de Nederduitse school (die vooral voor de lagere milieus bestemd was), maar gingen onmiddellijk naar de Latijnse school waar

'schrijfklassen' voor een relatief vloeiende overgang naar het eigenlijke 'middelbaar' onderwijs zorgden. Later kwamen gecombineerde Nederduits-Franse scholen op, die zich vermoedelijk op de beter gesitueerden richtten en hier en daar, net als de Latijnse scholen, onder stadstoezicht stonden. Overigens blijft de recruteringsbasis van de Nederduitse en Franse scholen tot in de Franse tijd een grote onbekende.

In de kleine steden, waar de leden van de vroedschap beroepen konden uitoefenen die veel lager op de sociale stratificatieschaal waren geplaatst dan in de grote (bijv. apotheker, notaris, procureur, chirurgijn, allerlei ambachten, technische beroepen als landmeter, enz.) zullen bovendien specifieke vormen van beroepsopleiding in het patriciaat gemeengoed zijn geweest. Een grote rol zal daarbij zijn gespeeld door de praktijkopleiding, eventueel aangevuld (althans in de zeventiende eeuw) door één of twee jaar propedeuse of meer vakgerichte studie aan een illustre school of akademie. Voor de chirurgijns denke men bijvoorbeeld aan de snijkamers met hun anatomische lessen; veel chirurgijns uit diverse gewesten volgden trouwens een leertijd in een Amsterdamse chirurgijnswinkel. In de achttiende eeuw ziet men geleidelijk allerlei vormen van meer technisch onderwijs opkomen, zoals tekenakademies of konstscholen. Vooral voor leden van het patriciaat fungeerden deze nieuwe onderwijsvormen nogal eens als een vorm van 'volwasseneneducatie', waar men zich uit liefhebberij kon onderrichten of bijscholen. De lessen die allerlei genootschappen tegen het einde van de achttiende eeuw gingen verzorgen, speelden in op die vraag naar wat wij thans 'pretpakketten' geneigd zouden zijn te noemen, zonder dat daarmee gesuggereerd mag worden dat zulke lessen of voordrachten zelf van inferieure kwaliteit zouden zijn geweest. Integendeel. Men denke (institutioneel) bijvoorbeeld aan de lectoren van Teylers Genootschap of (op privé-basis) aan de lessen die ds. Martinet aan groepen welgestelde jongemeisjes en gehuwde vrouwen gaf.

Samenvattend kan worden gesteld dat, welke vorm het onderwijscurriculum ook moge hebben aangenomen, studie voor patriciërskinderen gewoonlijk niet omwille van de wetenschap geschiedde, doch vanwege de socialisatiewaarde ervan (vandaar bijv. de educatiereis, en de overgang van het Latijn naar het Frans) of de praktische betekenis (vandaar het domineren van de rechtenstudie). Opleiding had voor hen vooral een sociaal-educatief doel; de school was niet alleen een opleidingsinstituut, maar de studie vormde ook een langgerekt soort overgangsrite, die toe-

gang gaf tot een statusgroep. Regenten gaven weliswaar om wetenschap, als 'mercator sapiens' (Barlaeus), of om wat de wetenschap aan rechtspraak of staatsbestuur kon bijdragen, maar zij zagen zichzelf bepaald niet als wetenschappers. Hoogleraren kwamen gewoonlijk dan ook uit lagere sociale milieus. Kenmerkend is de stap van Gisbert Cuper, een internationaal vermaard lid van de *Respublica litteraria*, die zijn professoraat te Deventer voor het burgemeesterschap van die stad verruilde.

2. Ontwikkelingslijnen

Vanuit de globale cijfers betreffende het universiteitsbezoek berekend kan worden gesteld dat de zeventiende eeuw wordt gekenmerkt door een (zowel absoluut als relatief) groeiende instroom van studenten in het voorbereidend of hoger Latijnstalig onderwijs. Maar het merendeel maakt de studie niet af; deze studenten zoeken vermoedelijk geen beroepsopleiding, doch een meer algemeen-wetenschappelijke vorming, waarvoor enkele jaren min of meer actieve en eclectische studie kunnen volstaan. In het laatste kwart van de zeventiende eeuw treedt een duidelijke trendbreuk op: het aantal studenten daalt dan abrupt en duurzaam, zowel absoluut als relatief gezien; tegelijkertijd stijgt de promotiequote, zozeer zelfs dat tegen het eind van de achttiende eeuw vrijwel alle studenten (op die in de theologie en de letteren na) hun studie met een graad afsluiten. Algemene ontwikkeling wordt dan niet meer op de eerste plaats in het Latijnse schooltype gezocht, maar in het Franse, dat een relatief sterke groei beleeft zonder overigens, naar het schijnt, de grenzen van elite, subelite en gegoede burgerij te overschrijden. Het Latijnstalig onderwijs kenmerkt zich dan enerzijds door een sterkere gerichtheid op kennisverwerving en beroepsvoorbereiding, anderzijds door een statusverhogend effect, dat de promotie, als zichtbaar teken van die studie, tot een vanzelfsprekend statussymbool voor de elite maakt. Deze trend (die, naar het zich laat aanzien, overigens internationaal is geweest) zet zich door de Revolutieperiode heen tot in de negentiende eeuw voort. Een en ander impliceert dat het aandeel van het patriciaat in het Latijnstalig onderwijs steeds groter zal zijn geworden. Nader onderzoek naar geselecteerde studentenpopulaties zal dit vermoeden moeten bevestigen.

Zeker is in elk geval dat het aandeel van de gegradueerden in de vroedschappen of raden van de middelgrote en grote steden vanaf het begin van de zeventiende eeuw snel is gestegen. In het begin van de

achttiende eeuw is overal meer dan de helft van de vroedschapsleden gepromoveerd. Oude steden als Zierikzee en Zutphen met een ferme studietraditie en regionale bestuursfuncties maken daarbij een snellere start dan de Hollandse koopmanssteden, maar na een eeuw gaan alle steden gelijk op. Opmerkelijk is bovendien het geringe aantal medici in vergelijking tot hun aandeel in de totale groep Noordnederlandse gepromoveerden. Kennelijk maakt het patriciaat zich aan de universiteiten bij voorkeur een juridische habitus eigen, die verband zal houden met de specifieke taken van regenten op het gebied van bestuur en rechtspraak. Overigens laten twee peilingen over de gehele regentenpopulatie in de achttiende eeuw zien dat het beeld van de kleine steden wezenlijk verschilt van dat van de middelgrote en grote: de gegradueerde blijft daar (een relatieve) uitzondering.

Men kan zich natuurlijk afvragen of de promotie voor een en ander wel een goede graadmeter is. Bij gebrek aan beter zijn we daar tot nu toe op aangewezen. Een gedetailleerd, maar tijdrovend onderzoek naar lokale verhoudingen over lange perioden zal ongetwijfeld aanvullende inzichten kunnen verschaffen. Voor Zutphen heb ik zo'n onderzoek verricht. Inderdaad blijkt daar duidelijk dat onder de zeventiende-eeuwse regenten studie veel frequenter was dan promotie, terwijl beide elkaar in de achttiende eeuw juist goeddeels dekten. Uitzondering daarop vormen de adellijke regenten, ongetwijfeld om statusredenen, aangezien promoveren bij hen een burgerlijk image had. Tegelijk blijkt de graad in de rechten de traditionele rol van de artesstudie over te nemen en steeds meer te gaan domineren. Mag dit worden geïnterpreteerd als een groeiende behoefte aan juridische kennis en vaardigheden? Worden schepenen m.a.w. steeds vaker uit de juridisch geschoolden van het patriciaat gekozen? Of is er wat anders aan de hand? Juist voor Zutphen is uit de tweede helft van de zestiende eeuw een reeks spreuken ten behoeve van nieuwe schepenen overleverd waarin die groeiende noodzaak van juridische boekenkennis voor de schepenen uitdrukkelijk wordt geattesteerd. Voor de vanaf de tweede helft van de zeventiende eeuw toenemende desinternationalisering van het studiecircuit, dat uiteindelijk helemaal op de gewestelijke universiteit Harderwijk en de bovengewestelijke van Leiden wordt gepolariseerd, zijn allerlei motieven aan te voeren, maar het is niet onmogelijk dat die ontwikkeling ook te maken heeft met de behoefte aan enerzijds regiogerichte rechtenstudie, anderzijds inzicht in bredere rechtsontwikkelingen, juist bij de be-

stuurlijke elite van het Zutphense kwartier. In beide gevallen lijkt de studie meer op de praktijk te worden afgestemd dan voorheen.

Wat de verhoudingen binnen het patriciaat en het subpatriciaat betreft, valt voor Zutphen althans duidelijk te zien dat secretarissen vaker gepromoveerd zijn dan schepenen. Ook dat zou op beroepsgerichtheid van de studie kunnen wijzen. De stadsrentmeesters, die gewoonlijk tot het subpatriciaat behoren, blijken dat patroon in de achttiende eeuw versneld over te nemen; tenzij - maar dat moet verder onderzoek uitwijzen - het zo is dat de groep zelf, waaruit de rentmeesters worden gerecruteerd, in de zeventiende eeuw dichterbij de niet-gestudeerde kooplieden staat, in de achttiende juist bij de gestudeerde beroepen. De omslag is in elk geval onmiskenbaar.

Een laatste peiling betreft de patriciërsgeslachten in hun geheel. Het behoeft geen betoog dat dergelijke peilingen slechts mogelijk zijn dank zij gedegen genealogisch onderzoek over een veelvoud van generaties. Ze zijn echter niet onbelangrijk, aangezien ze ons inzicht geven in het gedrag van families in hun geheel en dus in bepaalde opzichten betere indicatoren voor een groepshabitus kunnen verschaffen dan peilingen naar min of meer toevallige delen van zo'n sociale laag (zoals de groep vroedschapsleden alleen). Uit een onderzoek naar alle studenten uit die Zutphense families die drie of meer studenten in generatieschakeling hebben geleverd, blijkt overduidelijk dat tot en met het tweede kwart van de achttiende eeuw de promotiequote voor alle categorieën toeneemt. Maar tegelijk blijkt dat de patriciërsgeslachten voortdurend aan de top staan, en op zichzelf trouwens al een aanzienlijk deel van de studenten leveren. Zij vormen de groep van families die bij uitstek de studiehabitus hebben geïnternaliseerd. Al verschaffen zij niet steeds de grootste kopstukken van de vaderlandse intelligentsia (Zutphense hoogleraren komen bijv. steeds uit niet-patricische burgergeslachten als Cremer, Gijse, Lulofs, Odé of Wilhelmius), zij leggen wel de voedingsbodem voor een brede wetenschapscultuur. De adel speelt daarbij een veel geringere rol, waarbij mag worden aangetekend dat er binnen de adel uitgebreide geslachten zijn waar nauwelijks of helemaal geen studenten in voorkomen, zoals de Van Keppels. Ook Gelre blijkt zijn (officieuze) ambts- en zwaardadel te hebben gehad. Het verdwijnen van de katholieken uit de studiecircuiten bevestigt tenslotte de hypothesen die kerkhistorici al lang geleden hadden opgesteld.

Conclusie

Bij wijze van conclusie mag de vraag worden gesteld hoe het bij het patriciaat stond met de verhouding tussen de drie vormen van studiemotivatie die ten tijde van de Republiek als dominant naar voren komen. Groepsdominant lijkt het statusbevestigend motief te zijn: studie verleent een zekere sociale habitus, door verwerving van kennis en vooral van sociaal-educatieve vaardigheden; ze maakt de student dus geschikt om in zijn statusgroep bevredigend te functioneren. Studie legitimeert een vooraf gegeven positie. Het ontbreken van uitgesproken wetenschappelijke ambities onder het gros van de regenten vormt er een bewijs voor dat dit motief inderdaad als het collectieve kenmerk van de groep mag worden beschouwd. Niettemin spreekt de complementaire behoefte aan een functioneel opleidingsniveau - het tweede motief - uit de vrijwel uniforme keus voor de rechtenstudie. Het arbeidsmarktmotief zal, althans in de middelgrote en grote steden, zwak zijn geweest. Maar in de kleine lag dat ook voor het patriciaat vermoedelijk geheel anders.

BIJLAGEN: BASISGEGEVENS VOOR ONTWIKKELINGSLIJNEN

I. Aandeel van de gepromoveerden in de vroedschap van vijf steden 1575-1795: % van de nieuwgekozenen, per perioden van 25 jaar.

Bronnen: voor de eerste vier steden op basis van gegevens uit gepubliceerde vroedschapsoverzichten, voor Zutphen onderzoek van de auteur.

Periode	Amster- dam	Rotter- dam	Gouda	Zierik- zee	Zutphen	Totaal %	N	% med.dr. op de gepro- moveerden
1575-99	6,8	2,7	2,9	7,4	8,3	5,5	183	30,0
1600-24	26,8	2,0	8,2	30,8	25,0	16,0	212	14,7
1625-49	46,5	25,0	18,2	34,5	50,0	32,3	158	5,9
1650-74	48,3	44,9	32,4	54,0	28,6	44,9	207	7,5
1675-99	61,4	50,0	50,0	50,0	41,7	52,7	148	6,4
1700-24	64,2	54,5	80,6	52,8	64,3	64,0	161	5,8
1725-49	60,0	80,0	80,6	42,9	81,8	66,9	160	3,7
1750-74	71,4	72,7	66,7	76,7	58,3	70,8	120	8,2
1775-95	63,6	48,3	54,8	63,3	83,3	60,5	157	5,3
Totaal (N)	460	310	320	299	117		1506	
Waarvan niet-gepromoveerden:								
	241	191	196	160	62		850	
%	52,4	61,6	61,3	53,5	53,0		56,4	
Gepromoveerden in de rechten:								
	213	114	107	123	54		611	
%	46,3	36,8	33,4	41,1	46,1		40,6	
Gepromoveerden in de medicijnen:								
	6	5	17	16(a)	1		45	
%	1,3	1,6	5,3	5,4	0,9		3,0	
Aantal vroedschapsleden (zetels)								
	36	24	40(b)	24	12			

(a) Daarvan één tevens gepromoveerd in de rechten

(b) Sedert 1650: 28 zetels

II. Aandeel (%) van de gepromoveerden in de diverse geledingen van de stadsregeringen: peiljaren 1730 en 1775 (gehele Republiek).

Bron: Herenboekjes.

Functieniveau		1730	1775	groei (1730= 100)	N in 1775
<hr/>					
Vroedschap (burgemeesters, schepenen en raden)					
- steden	meer dan 25.000 inwoners	68,6	80,7	118	140
-	10.000-25.000 inwoners	64,9	68,7	106	297
-	5.000-10.000 inwoners	44,7	52,2	117	276
-	minder dan 5.000 inwoners	16,5	24,6	149	638
<hr/>					
Pensionarissen		92,3	97,0	105	33
<hr/>					
Secretarissen					
- steden	meer dan 5.000 inwoners	73,8	81,1	110	106
-	minder dan 5.000 inwoners	22,6	39,8	176	123
<hr/>					
Schouten, baljuws, enz.		18,2	29,7	163	148
Stedelijke rentmeesters, thesauriers, enz.		28,7	48,5	169	136
<hr/>					

III. Studie en promotie van stedelijke functionarissen te Zutphen, 1500-1795; in % van het totaal per functie en periode.

Laatste functie	1500-1590		1591-1690		1691-1795	
	Studie	Promotie	Studie	Promotie	Studie	Promotie
Burgemeester, schepen of raad ^{a)}	29,2	19,5	63,9	32,8	79,6	63,0
Secretaris	26,6	20,0	83,3	50,0	100,0	92,3
Rentmeester	4,8	-	12,8	5,1	60,0	60,0
Adellijke schepenen ^{b)}			56,0	8,0	46,0	30,8
Niet-adellijke schepenen ^{b)}			69,4	50,0	90,2	73,2

a) De functie van raad werd in 1585 opgeheven. De termen burgemeester en schepen werden tijdens de Republiek vaak als synoniemen gebruikt.

b) In de zestiende eeuw is het onderschied tussen beide categorieën niet steeds pertinent.

IV. Universiteitskeuze en studierichting van Zutphense regenten, 1500-1795.

Universiteit	Datum van eerste benoeming					
	1500-1590		1591-1690		1691-1795	
	Studie	Promotie	Studie	Promotie	Studie	Promotie
Onbekend	7	9	-	-	5	3
Keulen	25	15	1	-	-	-
Rostock	2	-	-	-	-	-
Wenen	1	-	1	-	-	-
Bazel	-	-	2	2	-	-
Marburg	-	-	5	-	-	-
Straatsburg	-	-	1	-	-	-
Genève	-	-	1	-	-	-
Steinfurt	-	-	1	-	-	-
Lingen	-	-	-	-	2	-
Duisburg	-	-	2	-	-	-
Leuven	2	-	-	-	-	-
Orléans	3	1	18	11	-	-
Bourges	-	-	2	1	-	-
Parijs	-	-	2	-	-	-
Padua	-	-	1	-	-	-
Siena	-	-	1	-	-	-
Leiden	-	-	31	3	31	20
Franeker	-	-	21	4	12	5
Groningen	-	-	10	-	4	1
Utrecht	-	-	10	3	9	9
Deventer	-	-	9	-	3	-
Harderwijk	-	-	12	4	35	18
Totaal	40	25	131	28	101	56
Feitelijk aantal studenten	38		54		65	
Gemiddeld aantal inschrijvingen per student	1,1		2,4		1,6	

V. Sociale ligging van studie- en promotietraditie in Zutphen, 1600-1799
 (geslachten die minstens drie studenten in generatieschakeling leveren):
% studenten uit elke groep dat in elke periode promoveert.

		Periode								Totaal	
		1600 -24	1625 -49	1650 -74	1675 -99	1700 -24	1725 -49	1750 -74	1775 -99	% gepro- moveer- den	N stu- den- ten
<u>Adel</u>											
- protestant	0	7,1	8,3	5,6	25,0	22,2	29,0	27,3	14,7		150
- katholiek	0	0	0	0	*	0	*	*	0		17
totaal adel	0	5,4	6,9	5,3	25,0	20,0	29,0	27,3	12,9		167
<u>Burgerij</u>											
- protestant:											
a. patriciaat	50,0	31,3	40,9	64,5	69,0	84,8	87,5	83,3	65,6		215
b. overigen	33,3	32,6	28,3	43,1	41,0	64,0	78,8	57,1	47,1		306
c. totaal	42,9	32,0	32,0	51,2	52,9	72,3	83,1	69,2	54,7		521
- katholiek	33,3	60,0	40,0	45,5	33,3	(100,0)	*	*	47,4		38
Totaal											
burgerij	41,6	35,3	32,9	50,5	52,1	72,6	83,1	69,2	54,2		559
<u>Algemeen</u>											
<u>totaal</u>	%	22,8	26,2	26,3	42,9	48,2	67,0	65,6	61,9	44,8	
	N	42	112	114	112	83	94	96	63		726